

УДК 821.161.2-3.09Неч:001.82](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.11(328).49-52

Анжела Шумілова,

молодший науковий співробітник

відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ,

e-mail: AngelaShumil@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4731-2346>**Українське питання в історико-культурній спадщині письменника-патріота І. Нечуя-Левицького: джерелознавчі спостереження (до 185-річчя від дня народження)**

У статті розглянуто внесок Івана Семеновича Нечуя-Левицького в історико-культурну спадщину України. Різноманіття тем, літературних напрямів, які синтезувала творчість письменника, і сьогодні приваблює науковців. У зверненні до національних періоджерел в утвердженні національної державності та національних цінностей полягають шляхи оздоровлення й згуртування нашого суспільства, повернення в європейську спільноту. **Метою дослідження** є джерелознавчий аналіз творчості видатного письменника-патріота І. Нечуя-Левицького як інформаційного ресурсу для подальшого наукового дослідження взаємозв'язку українського питання з політичною ситуацією у країні, розвитком культури та освіти. **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових методах (аналізу, синтезу, порівняння, описовому, деталізації, узагальненні) та спеціально-історичних (історико-джерелознавчому аналізі, біографічному). **Наукова новизна дослідження** визначається пошуком нових оцінок чи класифікацій для переосмислення інтелектуального досвіду й нового розуміння ролі та значення постаті І. Нечуя-Левицького в українській культурній свідомості. **Висновки.** Узагальнено теоретичний аспект проблеми дослідження та опрацювання колекції видань І. Нечуя-Левицького. Окреслено тематику творів і публікацій літератора. Інформація, що міститься у працях письменника, дає змогу суттєво розширити знання щодо його діяльності, висвітлити особливості співпраці з вітчизняними й іноземними митцями та вченими, конкретизувати внесок у розвиток культури, освіти, відтворення об'єктивної картини історичних подій в Україні. Аналіз і наукове опрацювання публіцистичної та літературно-художньої спадщини І. Нечуя-Левицького, що є складовою частиною фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, свідчить, що ця колекція становить значний інтерес для дослідників біографістики, літературознавства, мовознавства та історії України. Збалансоване, вдумливе використання творчого доробку І. Нечуя-Левицького сприятиме поглибленню дослідження життя та діяльності видатного українського письменника, збереженню ментальної стійкості, продуктивній інформаційній діяльності українських громадян в умовах нинішніх випробувань.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький; творчий доробок І. Нечуя-Левицького; публіцистичні твори; твори селянської тематики; твори з життя духовенства та інтелігенції; романтичні казки та драми; культурно-духовна спадщина; українське питання; політична ситуація

Постановка проблеми. У часи Незалежності України виняткове значення мають проблеми дослідження та збереження культурно-духовної спадщини нації. На нинішньому етапі розвитку країни актуалізувалася потреба об'єктивного аналізу її історико-культурних процесів, чому значною мірою сприяє вивчення наукової та літературної спадщини видатних особистостей, що мала визначальний вплив на розвиток української державності. Без високих ідеалів не можна виховати свідомих творців нової України, тому так жваво розгорнулася широка пропагандистська, науково-дослідна робота, пов'язана з дослідженням правдивої багатовікової історії нашої держави. Сьогодні тішимося тим, що нескорений чужоземним гнітом, бідами та негодами народ

України упродовж століть зберігав як найцінніший скарб рідну мову, культуру, традиції, православну віру. З огляду на нинішній складний час, маємо цілеспрямовано, ретельно й терпляче навчати молодь, бо від цього залежить життя майбутніх поколінь. Вагомою умовою національного відродження є духовне очищення й зростання кожної особистості. А це можливо за умови дбайливого ставлення до спадщини предків. Відомо, що перший крок у знищенні народу — це стирання пам'яті. Знищить його книги, культуру, історію — й незабаром народ почне забувати, хто він і ким був. Розмаїття національної культурної спадщини, відсутність міжрелігійних конфліктів, приязне й гостинне ставлення населення країни — це запорука величі держави. Маємо пам'ятати

про своїх найкращих представників, які завдяки таланту й наполегливій праці творили історію української культури попередніми століттями та продовжують творити сьогодні. Віддаючи глибоку шану митцям різних поколінь, досліджуючи та популяризуючи їхній творчий доробок, українці дбають про неперервність зв'язку часів.

Злам XIX—XX ст. із назрілими соціальними конфліктами, революційними ситуаціями належить до тих етапів розвитку національної культури, що становлять особливий інтерес із погляду напруженої, плідної взаємодії вітчизняної та зарубіжної літератур, теоретичного осмислення й практичного здійснення художнього синтезу. Відмова від єдиного вузькоідеологічного стереотипного підходу до національної культури створила умови для ґрунтовного розроблення різноаспектних поглядів і теорій. Звільнившись від ідеологічних обмежень попередніх десятиліть, дослідники прагнуть реабілітувати імена митців, переглянути канон української літератури, зважаючи на найновіші досягнення наукової думки.

На тлі наукових досліджень стає виразним історичне й ідейно-творче значення спадщини видатного українського письменника, етнографа, фольклориста, перекладача й педагога — Івана Семеновича Нечуя-Левицького (13(25).11.1838—02(15).04.1918), що є цінним джерелом до серйозної розмови про духовність і багатівікові традиції самобутньої культури народу України. Повнота розуміння цієї складної постаті залежить від конкретного історичного підходу до його творчості. Доробку І. Нечуя-Левицького належить почесне місце у фондах книгозбірні Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де зберігаються найкращі зразки книжкової спадщини народів світу. Ці твори розвивають у читачів національну самосвідомість, патріотизм, сприяють боротьбі за національну культуру та духовність.

Аналіз досліджень і публікацій. Життю і творчості І. Нечуя-Левицького було присвячено численні статті, що побачили світ до початку 1930-х рр., зокрема Є. Кирилюка, Ю. Меженка (при народж. — Іванов), М. Возняка, О. Полторацького, В. Бойка, А. Крушельницького; брошури Л. Смілянського, М. Мироненка; синтетичні курси з історії літератури О. Дорошкевича ("Українська література", 1922; "Підручник історії української літератури", 1924, 1926, 1927, 1929), В. Коряка ("Нарис історії української літератури", 1925, 1929), А. Шамрая ("Українська література", 1927, 1928). Становлять значний інтерес

факти з життя та педагогічної діяльності І. Нечуя-Левицького у спогадах М. Грінченкової (1924) і колишнього учня письменника (потім лікаря, знайомого Панаса Мирного) І. Зубковського (1928).

Чимало цікавих спостережень щодо тематики, проблематики, ідейного звучання творів І. Нечуя-Левицького, їхньої композиції, зображення в них природи, які й нині не втратили значення, залишив О. Дорошкевич. Він зауважував, що письменник намагався дотримуватись у художніх писаннях двох принципів: реальності та народності. А. Шамрай в дечому перегукувався з О. Дорошкевичем, вбачаючи більше позитивного у творчій практиці І. Нечуя. Зазначимо, що у 1930-х рр. спостерігалися певні розбіжності в оцінюванні творчості літератора [9, с. 232]. Л. Смілянський виходив із того, що Іван Семенович виявив себе пропагандистом українського націоналізму, а селянство вважав єдиною верствою, яка "спроможна бути носієм національної української ідеї", і тому "орієнтувався на селянство". Він інкримінував письменникові нездатність побачити в робітництві "велику соціальну силу", як це побачив І. Франко, бо орієнтувався на економістів матеріалістичного напрямку. Більшість передмов до вибраних чи окремих творів І. Нечуя-Левицького, статей у підручниках з історії та літератури, енциклопедіях, журналах, газетах і збірниках 1920-х — початку 1950-х рр. позначено антинауковим підходом до розв'язання питань світогляду й творчості автора. І. Стебун переконливо зазначав, що найкращі реалістичні твори І. Нечуя-Левицького як письменника минулого з'явилися не всупереч його світогляду, а завдяки перевазі гуманістичних рис у ньому [16, с. 60]. "І. С. Нечуй-Левицький заслужив звання народного письменника. Вищої похвали бути не може" [15].

У різні часи багато науковців, досліджуючи творчий шлях І. Нечуя-Левицького та виходячи з того, що він творив у складний період, намагалися аналізувати характерні ознаки авторського стилю. Значний внесок у дослідження творчості письменника зробили академік О. Білецький ("Зібрання праць: у 5 томах. Т. 2: Українська література XIX — початку XX століття", 1965; уперше надано науково-об'єктивну оцінку суспільно-політичним поглядам Нечуя-Левицького та його творчості), М. Бернштейн ("Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст.", 1959), В. Власенко ("Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького", 1969), Р. Іванченко ("Іван Нечуй-

Левицький: нарис життя і творчості", 1980), Ю. Меженко ("Іван Семенович Нечуй-Левицький: літературний нарис", Торонто, 2000), Р. Міщук ("Співець душі народної: до 150-річчя від дня народження", 1987), М. Походзіло ("Іван Нечуй-Левицький", 1966), М. Тараненко ("І. С. Нечуй-Левицький", 1984), І. Шавловський ("Вивчення творчості І. С. Нечуя-Левицького в школі", 1969) та інші. Привертає увагу праця Н. Крутікової "Творчість І. С. Нечуя-Левицького" (1961), в якій дослідниця визначила шляхи розв'язання найважливіших проблем життя й творчості письменника [2, с. 317—367].

Варті уваги й праці дослідників ХХІ ст. До вивчення творчої спадщини І. Нечуя-Левицького долучилися такі науковці: І. Абрамова ("Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І. С. Нечуя-Левицького 60—80-х років ХІХ століття", 2002), А. Калинчук ("Історичні романи І. Нечуя-Левицького: особливості поетики", 2000), Є. Пилипенко ("Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького", 2011), О. Пода ("Проблема трансформації історичної правди у творчості І. С. Нечуя-Левицького", 2000). Цікавими є літературно-краєзнавча розвідка С. Хавруся "Нечуєва оселя на березі Росії" (2004) та літературознавча розвідка до 175-річчя від дня народження письменника "Любов і мрії мудрого Нечуя" (2013) [20]. Цінним є видання архівних документів "Жандармські і цензурні документи про творчість Івана Нечуя-Левицького" за упорядкуванням С. Хавруся (2012). Основою збірника стали матеріали, безкорисливо надані науковцями Ленінградського центрального історичного архіву колишнього СРСР, а також матеріали архівів Москви, Києва та Кишинєва, фонди Літературно-меморіального музею І. С. Нечуя-Левицького у Стеблеві Черкаської області. Ці документи переконливо засвідчують провідну роль письменника в історії української класичної літератури у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. Попри упереджені висновки цензорів, серед документів є такі, що надають високу оцінку "несомненному таланту автора". Збірка також містить донесення таємної поліції Кишинєва та Києва, про які письменник за життя так і не довідався. Ці матеріали є правдивими свідками винятково високої ціни, яку Іван Семенович заплатив за визнання й славу [6, с. 6].

Водночас мусимо зазначити, що життєвий шлях видатного письменника та його діяльність не піддавалися комплексному аналізу й не висвітлювалися в повному обсязі.

Мета статті — джерелознавчий аналіз творчості видатного письменника-патріота Івана Семеновича Нечуя-Левицького як багатовекторного інформаційного ресурсу для подальшого наукового дослідження взаємозв'язку українського питання з політичною ситуацією у країні, розвитком культури та освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2023 р. виповнюється 185 років від дня народження Івана Семеновича Нечуя-Левицького (справжнє прізвище — Левицький, інші псевдоніми й криптоніми — І. Нечуй, І. Баштовий, Гр. Гетьманець, О. Криницький, А. Глаголь, І. Н., Г...ль, А. Г-ов, Neczuj). Літературна діяльність письменника тривала безперервно 40 років, його творчий доробок є різноаспектним, адже в одній особі поєдналися письменник-реаліст, високої майстерності гуморист і сатирик, демократ та гуманіст за складом душі й водночас суперечливий публіцист, слабкий і недалекозорий політик, який іноді доходив до буржуазно-націоналістичних випадів [3, с. 8].

Класика української літератури І. Нечуя-Левицького люблять і знають не лише в нашій країні, його твори перекладено багатьма іноземними мовами, зокрема молдовською, німецькою, польською, російською, угорською та іншими. Упродовж життя письменник побував у різних містах України, в Бессарабії та Польщі. Тільки за 1869 р. І. Нечуй-Левицький здійснив дві поїздки країнами Західної Європи та Росії й відвідав Відень, Зальцбург, Ригу, Вільно, Петербург і Москву. Іван Семенович зібрав велику бібліотеку книг, журналів і газет. Аналізуючи ці видання, написав ґрунтовну статтю "Органи російських партій", у якій висвітлив демократичний напрям європейської літератури та особливості поширення цих ідей петербурзькими письменниками в Росії [6, с. 5]. Після перебування в Австрії письменник натхненно оспівував батьківщину Моцарта у високомистецькому нарисі "В концерті" [8, с. 23—27].

Перші публікації І. Нечуя-Левицького — "Дві московки" та "Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть" — було надруковано у львівському журналі "Правда" (1868). Відтоді та приблизно до 1880-х рр. увагу літератора було спрямовано переважно на теми з життя селянства. Хоча 1861 р. було здійснено реформу, що формально скасувала кріпацтво, життя селянства не полегшилося, свавілля чиновників, промисловців і нової буржуазії, так само як і поміщиків, гнітило народ. Цей період відображено в антикріпосницькій повісті "Микола Джеря" (1876) та повісті про життя заробітчан "Бурлачка" (1878).

Доречним буде короткий екскурс у минуле. Реакційні закони — Валуєвський циркуляр (1863) та Емський указ (1876) — гальмували самовіддану працю українських письменників на користь народу. Проблема національної самобутності постала особливо гостро в українській літературі після поразки польського повстання (1863), коли посилися урядові утиски й заборони. Слід наголосити, що поляки не робили різниці між виявами суто української національної свідомості й москвофільства. Вони ніколи не полишали думки про незалежну польську державу, щоправда, за рахунок українських земель, і проводили розгалужену конспіративну роботу, зокрема й серед українців. М. Драгоманов цитував слова іноземного свідка тих подій щодо ставлення українських селян до повстання: "Над нами насміхаються, запрошуючи... проливати кров для відродження привілеїв панів" [5, с. 115—116]. Польська пропаганда не тільки спонукала українців замислитися, чи по дорозі їм з поляками, а й зароджувала думки про визволення свого народу. Українське відродження викликало велике занепокоєння і в польсько-шляхетському, і в російському середовищах, адже свідчило, на думку М. Драгоманова, про реальне існування "цільної української національності від верхньої Тиси в Угорщині до Кубані в Росії, що існувала, незважаючи на наступні кордони Австрії та Росії..." [5, с. 37].

На сторінках творів І. Нечуя-Левицького знаходимо відлуння зародженої ще в дитинстві гарячої любові до України й ненависті до її історичного ворога — польської шляхти, поведінку нащадків якої він спостерігав на Київщині серед польського поміщицтва. У творі "Князь Єремія Вишневецький" (1897) віддзеркалено й бездарність польських воєначальників: вони на Пилявецьку битву¹ виїжджають, наче на бенкет, — зі слугами, паннами, каретами. Натомість письменник звеличує військову звитягу українського народу [3, с. 19], хоча твір

не позбавлений недоліків. Уперше повість було опубліковано 1932 р.

Публіцистичні твори І. Нечуя-Левицького, присвячені колоніальній політиці російської влади та українсько-російським відносинам, піддавали жорсткій цензурі як у час написання, так і по смерті автора. Письменник зазначав: "Цензура дуже строга до наших книжок! Просто сум бере! Обрізує, обмазує, вимазує і псує п'єси...". Гнітючу атмосферу серед недоброзичливців розвитку української мови та літератури Іван Семенович висвітлює у романі "Хмари", що був виданий із дозволу цензури в Києві 1874 р., але зі значними скороченнями. Остання прижиттєва публікація твору відбулася 1908 р. [6, с. 4]. Серед заборонених до друку також були видання: "Світогляд українського народу. Ескіз української міфології" (Львів, 1876); історична поема, присвячена братам Барським, підписана "Нечай", опублікована у виданні "Руська хата": буковинський альманах на рік 1877" (Львів, Чернівці, 1877)²; рукопис повісті "Кайдашева сім'я"³; повість "Причепи"⁴; історичний твір "Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і Святий Володимир і його потомки"⁵, у якому автор запропонував для народного читання історію Київського князівства, яке ототожнював з Україною, починаючи від Аскольда й Діра та закінчуючи монгольською навалою [6, с. 12, 21, 22, 44]. За описом оригіналу, що зберігається у книгозбірні НБУВ: "Дозволено цензурою. Київ, 1 ноября 1875 года", публікація твору відбулася 1876 р. Виходячи з наявності документів щодо заборони друку, які зберігаються в архіві Санкт-Петербурга, факт друку 1876 р. у Києві твору "Перші київські князі Олег, Ігор, Святослав і Святий Володимир і його потомки" підлягає ґрунтовнішому дослідженню.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 23 листопада 2023 року

¹ 23 вересня 1648 р. у битві під Пилявцями військо Б. Хмельницького завдало нищівної поразки польській армії під командуванням М. Остроґа, Д. Заславського й О. Конєцпольського. Перемога відкрила козакам шлях на захід, і вже за місяць в облогу було взято Львів, згодом — Замостя, а наприкінці року Хмельницького тріумфально вітав Київ.

² Заборонені М.В.С. Головним управлінням по справам друку 5 листопада 1881 р. № 4367. (ЦГИА ССРСР, ф. 777, оп. 3, д. 61 ч. 1, л. 1709 об.).

³ Заборонений до друку за розпорядженням М.В.С. Головного управління по справам друку від 21 травня 1884 р. за № 2039. "Кайдашева сім'я" побачила світ у Львові (1879) і Києві (1887).

⁴ Не відповідає вимогам підцензурного друку і не може бути дозволена, про що свідчить запис М.В.С. С.-Петербурзького цензурного комітету від 1 грудня 1897 р. № 2608 (ЦГИА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 164, л. 290) і заборона М.В.С. Головного управління по справам друку від 6 грудня 1897 р. № 9011 (ЦГИА ССРСР, ф. 234, оп. 1, д. 323, л. 69).

⁵ М.В.С. С.-Петербурзького цензурного комітету від 27 червня 1898 р. № 1573, на підставі Височайшого повеління від 18—30 травня 1876 р. (ЦГИА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 284, л. 232) та від 3 листопада 1901 р. за № 1686 (ЦГИА ССРСР, ф. 776, оп. 21, ч. 1, д. 478, л. 326, 326 об.) не може бути дозволена до друку.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 67 пр. Зам. 65.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html